

Palokuntien vaiherikas alkuhistoria

Voimisteluliike tuli Suomeen vapaaehtoisten palokuntien alaostoina

Juhani Katajamäki

Artikkelissa käsitellään Suomen palokuntien alkuhistoriaa. Erityisteenana on voimisteluliikkeen ja palokuntaliikkeen yhteys. Saksassa ja muuallakin Keski-Euroopassa vapaaehtoisia palokuntia perustettiin voimistelu- ja urheiluseurojen yhteyteen tai alaostoina. Suomessa kehitys oli päinvastainen: voimistelun ja urheilun yhdistykset aloittivat vapaaehtoisten palokuntien alaostoina.

Suomen ensimmäinen palokunta perustettiin 1838, mutta maan paloturvallisuutta oli hoidettu eri tavoin jo satojen vuosien ajan. Kaupunkien suojeleminen tulipalolta oli kaupunkihallinnon tärkeimpiä tehtäviä vanhassa Ruotsi-Suomessa. Varhaisia palosuojelumääräyksiä löytyy jo vanhimmasta ruotsalaisesta kaupunkilaista vuoden 1300 vaiheilta. Laki piti sisällään määräyksiä rakentamisesta ja sammutuskaluston varaamisesta.

Myöhemmässä Maunu Eerikinpojan vuoden 1350 kaupunkilaissa yksi luku sisälsi yksinomaan tulen käyttöä, sammutustoimia ja varomattoman tulen käsittelijöiden rankaisemista koskevia määräyksiä. Jokaisessa talossa piti olla sammutusvälineitä, ja tulipalon sammuttamiseen oli jokaisen osallistuttava. Määräyksiä rikkoneita rangaistiin sakoilla.

Kaupunkilaki velvoitti perustamaan ”pakkopalokuntia”

Kaupungit piti jakaa neljään kortteliin. Jokaisesta valittiin kaksi miestä vuodeksi kerrallaan sammutustyön ja omaisuuden pelastamisen johtajiksi. Tulipalon syttyessä jossakin korttelissa sen johtajat komensivat pelastusosastoa, johon kuului korttelin sammutus-/pelastusväki. Osaston tehtävänä oli irtaimiston pelastaminen palavasta tai palon uhkaamasta talosta. Tulelta säästyneiden kortteleiden johtajat toimivat puolestaan sammutustyön johtajina. Heidän kolmen korttelinsa jokaisesta talosta oli yhden miehen tultava sammutusmieheksi mukanaan palokirves, 12 kyynärän pituinen (7,2 m) palohaka, 7 kyynärän pituiset (4,2 m) palotikkaat ja vesisanko. Jokaisen talon edessä piti olla täysi vesitynnyri.

Sammutusmiehillä oli oikeus raivata naapuritaloja palon leviämisen estämiseksi. Sakkoja sai hän, joka yritti estää raivaajia sekä velvollisuutensa laiminlyönyt johtaja tai sammutusmies. Ankara lainsäädäntö rankaisupykäläinen kertoo selvästi, kuinka sammutustyö ja omaisuuden pelastaminen olivat ehdoton velvollisuus. Vaikka varsinaisia palokuntia ei vielä ollut, asukkaiden pakkorekrytointi teki asukkaiden sammutusosastoissa eräänlaisia ”pakkopalokuntia”. Kaupunkilaki oli voimassa lähes 400 vuotta

Tuhoisa kaupunkipalo synnytti Turun vapaaehtoisen palokunnan

Kaupunkipalot olivat yleinen suuronnettomuus kaikkialla Euroopassa, myös Suomessa.

Kaupunkipalo oli tuhonnut Suomen ensimmäistä pääkaupunkia Turku useita kertoja, 1500-luvulla peräti 11 kertaa. Pahin kaupunkipalo sattui 1827, jolloin kolme neljäsosaa Turun rakennuskannasta tuhoutui. 2500 palaneen rakennuksen joukossa olivat mm. tuomiokirkko, akatemia, lääninkanslia ja lukuisia muita kaupungin julkisia rakennuksia. Kodittomaksi palo jätti tuhansia kaupunkilaisia.

Kuolleitten lukumäärästä on vaihtelevia tietoja: 17–27.

Luonnollista oli, että palontorjunnan tehostaminen nousi esille palon jälkeen. Suomen ensimmäisen palokunnan, Turun VPK:n, perustava kokous pidettiin apteekkari *Erik Julinin* kutsusta 28.8.1838. Kokoukseen osallistui suurin osa kaupungin merkittävistä virkamiehistä, liikemiehistä ja käsityöläisistä. Kaikki kokoukseen osallistuneet ilmoittivat halukkuutensa liittyä Frivilliga Brandkorpsen i Åbo -palokuntaan.

Turun VPK:n jäsenluetteloon kirjoittautui 154 turkulaista: 77 tehtailijaa, kauppiasta ja liikemiestä, 48 kaupungin ja valtion virkamiestä ja 29 käsityöläismestaria. Joukossa ei vielä ollut yhtään työväen edustajaa, vaikka yksi palokunnan perustamisen keskeinen tavoite jo tuolloin oli ”lähentää kansanluokkia ja vähentää niiden välillä vallitsevaa epäluuloa”.

Palokunnan sääntömallina oli Ruotsin Norrköpingin VPK:n säännöt. Sammutuskaluston hankinta aloitettiin heti. Varat saatiin jäsenmaksuina ja vakuutusyhtiöiden ja yksityisten kaupunkilaisten lahjoituksina. Palokunta julistautui palvelemaan kaupunkia 22.11.1939 - ilman että yhtään harjoitusta oli pidetty.

Vapaaehtoinen palokunta näyttäytyi keisarin silmissä uhalta

Porin VPK, Suomen toinen vapaaehtoinen palokunta, perustettiin 1863. Sen ja Turun VPK:n väliin mahtuu peräti neljännesvuosisata. Kysymys ei ollut muun Suomen saamattomuudesta. Suomi oli Venäjän Suuriruhtinaskunta, ja keisari (tsaari, Suomen suuriruhtinas) seurasi tarkoin läntisen alamaisensa toimia. Kaikenlaista kansallisuusaatteeseen viittaavaa kavahdettiin. Vapaaehtoinen palokuntatoiminta näyttäytyi hallitsijan silmissä uhkana.

Turun kaupunkipalo kohtalokkaine seurauksineen ja Göteborgin esimerkki saivat turkulaiset liikkeelle vapaaehtoisen palokunnan perustamiseksi. Lupa saatiin.

Turkulaisilla oli myös onni mukana. Puolan kapinassa 1830-luvulla suomalaiset olivat uskollisia keisaria kohtaan. Siksi Nikolai I, Euroopan santarmina tunnettu keisari, suhtautui suomalaisiin poikkeuksellisen myönteisesti. Pian Turun VPK:n perustamisen jälkeen poliittinen tilanne kiristyi. Helsinkiin oli tarkoitus perustaa VPK 1842, mutta hanke voi toteutua vasta 1864.

Ensimmäinen ammattipalokunta perustettiin Helsinkiin 1861

Turun VPK:n perustamisvuonna 1838 pääkaupunki Helsinki sai uuden palojärjestyksen. Valittiin palotoimikunta, jonka muodostivat kunnallispormestari ja kuusi jäsentä.

Ylipalomestariksi piti valita tarmokkaaksi tunnettu porvari. Hänellä oli palon sattuessa mittava käskyvalta, jos lääninkuvernööri tai kunnallispormestari olivat estyneet. Hänen piti karauttaa palopaikalle ratsain, jotta näkisi ja kuulisi ja tulisi myös nähdyksi paremmin. Kaupungin ensimmäiseksi ylipalomestariksi valittiin everstiluutnantti *Carl Thuneberg*.

Palojärjestys määräsi rakennettavaksi kaksi palotornia, toinen kaupungin eteläiselle mäelle, toinen pohjoiselle mäelle. Tornit valmistuivat 1840. Päivisin niissä vartioi kaksi, öisin neljä vartiomiestä.

Kun palo havaittiin, siitä ilmoitettiin kelloja soittamalla sekä tornin salkoihin nostetuilla isoilla kuviosymboleilla, joiden lukumäärä ja järjestys kertoivat missä päin kaupunkia palo oli syttynyt.

Vuoden 1838 palojärjestys lisäsi palovartioiden lukumäärän 60:ksi. Osa heistä osallistui tornivartiointiin, osa suoritti kulkuvartiointia. Uutta oli, että osa heistä paitsi osallistui palokaluston kuljettamiseen palopaikalle, osallistui myös sammutustyöhön vastuullisena suihkumiehenä.

Entiseen tapaan myös kaupungin asukkaiden piti ennalta määrätyn ruotujaon mukaisesti osallistua sammutustyöhön. Tätä tarkoitusta ja myös palotarkastuksia, tulenkäytön valvontaa ja palokaluston hoitoa varten kaupunki oli jaettu kymmeneen palomestarikuntaan ja ne edelleen ruotumestarikuntiin. Kutakin palomestarikuntaa varten palotoimikunta määräsi porvariston keskuudesta kolmeksi vuodeksi kerrallaan palomestarin ja kolme ruotumestaria. Nämä eivät saaneet poistua kaupungista ilmoittautumatta ja varamiestä järjestämättä. Lisäksi määrättiin jokaiseen ruiskun hoitamisesta vastuussa olevaan palomestarikuntaan pysyvä ruiskumiehistö, jolle maksettiin

korvaus sammutustyöstä, harjoituksista ja kalustotarkastuksista.

Asukkaiden muodostamaan yleiseen palokuntaan lisättiin 1840-luvun lopulla osastoja: ruiskuosastoja oli nyt yksitoista ja palopurjeosastoja kaksi. Palotoimen järjestelyä ammattimaiseen suuntaan kehitettiin myös samana vuosikymmenenä. Palovartioiden lukumäärä nostettiin 90:ksi vuonna 1846. Osa heistä sijoitettiin päivystykseen palotorneihin, joista he kiirehtivät sammutustyöhön.

Vuonna 1856 annettu keisarillinen käskykirje määräsi kaupunkien maistraatteja tehostamaan palosuojelua ja laatimaan uudet palojärjestykset. Helsingissä ne johtivat uuden palojärjestyksen vahvistamiseen toukokuussa 1861 ja vakinaisen palokunnan perustamiseen 1.10. Palokunta rakennettiin olemassa olevan palovartijajärjestelmän varaan. Henkilökunta majoitettiin kahteen palotorniin tai niiden välittömään läheisyyteen, ja 90 palovartijaa nimitettiin palokonstaapeleiksi. Heidän päällikkönään oli ylipalomestari, jolla apuna alipalomestari ja neljä ruiskumestaria. Päällystön lukumäärä siis kasvoi, miehistön ei. Osa palokonstaapeleista päivysti torneissa, osa teki yöllistä kulkuvartiointia, loput päivystivät eteläisessä ja pohjoisessa palotornissa. Kalusto oli sijoitettu torneihin ja kaupungin keskustassa sijaitsevaan vanhaan ruiskuhuoneeseen. Palotoimen kustannukset kohosivat 20 000 ruplaan jo ensimmäisenä vuotena. Summa oli huomattavan suuri aiempaan verrattuna.

Yleinen palokunta - kaupunkilaisten pakkopalokunta - jäi edelleen toimimaan, mutta sen käyttö väheni huomattavasti.

Ammattipalokunnan vaikea alkutaival osasy VPK:n perustamiselle

Ammattipalokunnan alkutaival ei ollut helppo. Sammutusteho ei uusista järjestelystä ollut paljoakaan parantunut, kun kaluston määrä oli yhä vaatimaton. Palokonstaapeleiksi palkattiin aikaisemmat palovartijat, joten miehistön taso ei kohonnut. Palkka oli huono ja sosiaaliset edut oli heikot. Kaupungin palopäälliköksi valittu kapteeniluutnantti ei pystynyt nostamaan palokunnan tehoa eikä tasoa. Kun uusi laitos osoittautui myös kalliiksi, kaupungissa alettiin puuhaamaan uutta palojärjestystä ja organisaatiomuutosta.

Palojärjestys vahvistettiin 1869. Ruiskumestarien määrä puolitettiin, ja palokonstaapelien lukumäärä pudotettiin 1838 tasolle eli 60:een. Palotoimen menot pienenevät huomattavasti. Kaupunkilaiset olivat tyytymättömiä kasvaneeseen verorasitukseen, ja palokuntaa moitittiin tehottomaksi. Moitteita oli helppo osoittaa, olihan miehistöaines palkkojen kehnouden ja sosiaalisten olojen huonosta tasosta johtuen vaatimatonta. Osa kaupunkilaisista oli sitä mieltä, että ”olisi kerta kaikkiaan parempi olla ilman palolaitosta kuin sietää sellaista, varsinkin kun se tuli niin kalliiksi kaupungin asukkaille”. Alkoi kuulua ensimmäisiä ääniä, että Helsinkiin pitäisi perustaa vapaaehtoinen palokunta.

Vapaammat tuulet 1860-luvulla

Vapaammat tuulet alkoivat puhaltaa Aleksanteri II:n aikana 1860-luvulla. Alkoi suomalaisen vapaaehtoispalokunta-aatteen toinen tuleminen ja uusi nousu. Seuraavan vuosikymmenen loppuun mennessä vapaaehtoinen palokunta aloitti Porin ja Helsingin lisäksi seuraavissa kaupungeissa ja kunnissa: Viipuri, Uusikaupunki, Vaasa, Porvoo, Tammisaari, Hämeenlinna, Tampere, Jämsä, Oulu, Kotka, Jyväskylä, Rauma, Aitoo, Lahti, Lappeenranta, Mikkeli, Savonlinna ja Nokia. Vakinaisten palokuntien perustaminen oli hidasta. Ensimmäiseksi ehti pääkaupunki Helsinki 1861. Samalle vuosikymmenelle ehti vielä Turku 1869, mutta maan kolmas ammattipalokunta Tampereella oli vuorossa vasta kolmisenkymmentä vuotta myöhemmin 1898.

Helsingin VPK:n perustamisen jälkeen vapaaehtoinen palokunta-aate alkoi saada uusia sävyjä. Luokkaveljeysnoma tuli tärkeäksi. Sääty-yhteiskunnassa oli ennenkuulumatonta, että maisteri ja työmies seisovat rinta rinnan palopumpun kahvoissa. Oli vallankumouksellista, että eri säädyistä ja

ammattikunnista peräisin olevat ihmiset kokoontuivat keskustelemaan tasaveroisesti, saati perustivat yhteisen yhdistyksen. Helsingin VPK:n synty oli paitsi uusi alku palokuntatoiminnan voimakkaalle leviämislle, myös lähtölaukaus uudelle yhteiskunnalliselle kehitykselle. Helsingin VPK-yhdistyksestä tuli esikuva koko maata koskevassa yhteiskunnallisessa muutosprosessissa, luokkayhteiskunnan murtumisessa.

VPK-liike oli demokratian airut ja sivistysharrastusten tienraivaaja

VPK-yhdistyksissä laajat kansankerrokset oppivat tasa-arvoisen itsehallinnon periaatteita. Tässä tarkoituksessa vapaaehtoiset palokunnat olivat ensimmäinen joukkojärjestö Suomessa. Niissä yleiskokous, jossa jokaisella jäsenellä on yksi ääni, oli sääntöjen mukaan yhdistyksen korkein päättävä elin. Palokuntaliikkeessä kiteytyi käsitys, että aatteellisen yhdistyksen tuli luonteeltaan olla yleinen ja yleishyödyllinen.

VPK-toiminnan yhteiskunnallinen merkitys paljastuu tuon ajan lehtikirjoituksista. Näin kuvaili valtakunnallinen sanomalehti Helsingin VPK:n suosittuja kesäjuhlia 1869: ”Uusi aika on heräämässä, ja yhä enemmän ihmisarvo kohoaa syntyperän, yhteiskunnallisen aseman ja korkeamman sivistyksen rinnalle. Näitä päätään nostavan solidaarisuuden ensimmäisiä ilmauksia kohtaa etenkin vapaaehtoisen palokunnan juhliissa, ja se että eri yhteiskuntakerrokset turvassa ja sopuisasti viihtyvät keskenään on osoitus koko yhteiskunnan nousevasta sivistystasosta.”

VPK:t olivat Suomen ensimmäinen joukkojärjestö ja myös ensimmäinen joukkojärjestö, jossa yleinen ja yhtäläinen äänioikeus otettiin käyttöön. Se, mikä oli arkipäivää ensimmäisten vapaaehtoisten palokuntien kokouksissa jo 1860-luvulla, oli muussa Suomessa valtakunnan tasolla todellisuutta vasta 1906. Vapaaehtoiset palokunnat olivat demokraattisen päätöksenteon airuita. Palokuntayhdistykset olivat suuria yhteiskunnallisia vaikuttajia myös toista kautta: ne olivat sivistysharrastusten tienraivaajia. 1800-luvun lopulla VPK-yhdistysten toimintaan alettiin liittää sivistyksellisiä tavoitteita, joilla ei ollut tekemistä palokunnan varsinaisen toiminnan, tulipalojen sammutuksen ja omaisuuden pelastamisen kanssa.

Palokunnista tuli kulttuuritoiminnan tärkeimpiä toimijoita erityisesti kaupunkiväestön keskuudessa. VPK-yhdistykset olivat edelläkävijöitä kirjastojen, lukusalien, kuorojen, soittokuntien ja teatteriryhmien perustamisessa sekä kansanjuhlien ja urheilukilpailujen järjestämisessä. VPK-liikkeen mukana Suomeen saapui ns. nykyaikainen urheiluliike: voimistelu, souu ja hiihto.

Kesäjuhlia ja sunnuntaiaamun harjoituksia

Vapaaehtoisten palokuntien yhteiskunnallisen toiminnan alkuvuosista kerrottaessa palokunnan järjestämät kansanjuhlat nousevat toistuvasti esille. Kansanjuhliilla palokunta lähestyi kuntalaisia muussakin kuin sammutustoimintaan tai pelastamiseen liittyvässä tarkoituksessa. Pääkaupungin ja lähes jokaisen muun kaupungin ja ison maaseutupaikkakunnan VPK:n toiminnassa kaiken kansan palokunnanjuhlat olivat monessa suhteessa merkittäviä. Ne esittelivät palokuntatoimintaa asukkaille ja toimivat hyvinä rekrytointitilaisuuksina. Kun juhlija seuraamaan tultiin pitkienkin etäisyyksien takaa, palokunta-aate tuli yhä enemmän tunnetuksi koko kansan keskuudessa ja levisi uusille paikkakunnille.

Toinen palokuntien kulttuuririentojen ilmentymä olivat sen aikaisen työviikon ainoaan vapaapäivään, sunnuntaihin ajoittuneet joukkokokoonnot. Kaupunkien VPK:ien sunnuntaiaamujen harjoitukset olivat suosittuja ”kansannäytelmiä”, kun univormupukuiset palokuntalaiset marssivat ja antoivat sammutusnäytöksiä utelaille kaupunkilaisille. Näytökset, paraatit ja erityisesti isojen kaupunkien vapaaehtoisten palokuntien massiiviset palokunnanjuhlat olivat joukkojärjestön kulttuuritarjonnan yksi osa, se kuntalaisille näyttävä toiminta.

Se toinen ja vähintään yhtä tärkeä puoli kulttuuritoimintaa oli palokuntaväen pyrkimys kehittää

itseään. Myös rivimiesten piti osata soittaa, laulaa, näytellä tai harrastaa urheilua, erityisesti voimistelua. Palokuntien omat, vain palokuntien jäsenille tarkoitettut lukusalit ja lainakirjastot antoivat teorian ja toimivat pontimina edellä mainittujen taitojen opettelemiseen.

Palosuojelu ja sivistyksen tarve astelivat yhtä jalkaa

Ajan oloille kuvaavaa on, että perustettaessa vapaaehtoista palokuntaa suojelemaan yhteiskuntaa, pidettiin miltei yhtä tärkeänä perustaa palokunnan keskuuteen kirjasto ja lukusali. Varoja sivistävään toimintaan hankittiin suunnilleen samalla pontevuudella kuin palokalustoa, ja kirjastolle asetettiin oma johtokunta VPK:n johtokunnan rinnalle.

Ajatus jäsenille tarkoitettujen sivistyslaitoksen perustamisesta noudatteli palokunnissa samaa kaavaa kuin Tampereen kaupungissa: ”Ottamalla huomioon sen, että Tampereen VPK:n jäsenet ovat hyvin erilaisista yhteiskuntaluokista ja hankkiaksensa jonkunlaista yhdysidettä näiden luokkien välille sekä tarjotaksensa työmiehille tilaisuutta kunnan suurempitietoisten ja sivistyneempien jäsenten kanssa keskustelemiseen, päätti palokunta hankkia itselleen sopivan huoneiston, jossa jokaisella palokunnan jäsenellä olisi tilaisuus hyödylliseen lukemiseen, ja jossa ne jäsenet, jotka siihen ovat halukkaat, voivat harjoittaa laulua”.

Kirjasto ja lukusali tarjosivat siis aloituspuitteet myös kuorotoiminnan järjestämiselle.

Kun Tampereen VPK:n lukusali ja kirjasto 1874 aloittivat, Suomen kaupungeissa oli vasta 12 lukusalia, useimmat aivan edellisvuosilta. Tampereen kaupungin perustama lukusali aloitti vasta 1877.

1880-luvun loppuun mennessä lukusali- ja/tai kirjastotoimintaa jäsenistölleen piti ainakin 17 VPK:a: Helsinki, Porvoo, Vaasa, Tammisaari, Tampere, Hämeenlinna, Pori, Käkisalmi, Lappeenranta, Kotka, Uusikaupunki, Turenki, Savonlinna, Ikaalinen, Lahti, Hamina ja Oulu. Soittokunnat liittyivät luontevasti palokuntien toimintaan. Omissa juhlissa, marsseissa ja paraateissa tarvittiin sekä tahdittajaa että ohjelman esittäjää ja kysyntää oli myös paikkakunnan muissa tilaisuuksissa.

1880-luvun loppuun mennessä soittokunta oli ainakin 15:llä kaupunki- ja seitsemällä maaseutu- VPK:lla. Palokunnat olivat perustamisjärjestyksessä Turku (1873), Tampere, Vaasa, Oulu, Hämeenlinna, Rauma, Uusikaupunki, Tammisaari, Kotka, Savonlinna, Joensuu, Porvoo, Kokkola, Pori ja Lappeenranta, maaseutupaikkakunnat Jämsä, Eura, Lahti, Mänttä, Pälkäne, Kangasala ja Maaria.

Palokuntien sisälle perustettiin voimistelu- ja urheiluosastoja

Myös liikunnan järjestäytyminen voimistelu- ja urheiluseuroiksi alkoi monella paikkakunnalla vapaaehtoisista palokunnista. Liikuntakin erikoistui Suomessa omaksi liikkeekseen vasta sen jälkeen kun se oli jo levinnyt laajalle palokuntien ja eräiden muiden kansalaisjärjestöjen kuten nuoris- ja raittiusjärjestöjen yhteydessä, usein niiden alaosastoina.

Vuosina 1883–1889 perustettiin Hämeenlinnan ja Karhulan VPK:n voimistelu- ja urheiluseurat, Kotkan, Kymin Hallan, Viialan, Haminan, Kuopion ja Inkeröisten VPK:n voimisteluosastot, Porin VPK:n voimisteluyhdistys, Virojoen VPK:n voimisteluseura, Uudenkaupungin VPK:n urheiluosasto, Käkisalmen VPK:n Voima ja Helsingfors FBK:s Gymnastikförening. Urheilu- ja voimistelutoimintaa harrastavia VPK:ita tiedetään olleen ainakin Forssa, Hyvinkää, Kemi, Kokkola, Kyröskoski, Mikkeli, Oitti, Porvoo, Pälkäne, Tampere, Turku ja Vaasa.

Kaiken kaikkiaan: palokuntien monipuoliset hengen- ja ruumiinkulttuurin harrastukset olivat arkipäivää 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun vapaaehtoisissa palokunnissa, erityisesti kaupungeissa. Voimistelun ja urheilun erikoisliitto, Suomen voimistelu- ja urheiluliitto (SVUL) perustettiin vasta 1906.

Voimistelu oli varsin yleistä myös vakinaisissa palokunnissa. Mielenkiintoinen yksityiskohta on,

että Suomen pääkaupungissa toimi 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa ansiokkaina palopäällikköinä henkilöitä, jotka peruskoulutukseltaan olivat voimistelunopettajia.

Suomen palokuntaliikkeeseen ei liity Turner-liikettä

Venäjän alaisessa Suomen suurruhtinaskunnassa palokunta nähtiin aika ajoin puolisolitaallisena uhkana. Kun Turun esikuvan mukaisesti Helsinkiin, uuteen pääkaupunkiin, suunniteltiin vapaaehtoista palokuntaa jo 1840-luvulla, yritykset kuivuivat kokoon, koska Nikolai I päätti, ettei omien päälliköidensä johtama palokuntayhdistys sovi maan pääkaupunkiin ja hän eväsi hankkeen. Euroopassa perustettiin joukkojärjestöjä, jotka muodossa tai toisessa pyrkivät jakamaan sotilaskoulutusta. Saksassa tämä järjestäytyminen tapahtui voimisteluseuroissa Turner-liikkeen kautta. Ruotsissa puolestaan tarkk'ampujaliike kokoontui kansallisliberaalien tunnusten (punssi ja kivääri) alle, ja oli pian maan ensimmäinen todellinen joukkojärjestö.

Suomessa ei tuona ajankohtana voinut kuvitellakaan, että maahan perustettaisiin jonkinlainen solitaallinen vapaaehtoisjärjestö. Suunniteltu voimistelyyhdistyksen kiellettiin vuonna 1865, koska viranomaiset pelkäsivät sen olevan yritys juurruttaa tarkk'ampujaliike Suomeen.

Niille, joilla Suomessa oli sotilasaktiivisia pyrkimyksiä, VPK-liike oli jonkin asteinen korvike. Eri asia kokonaan on, saattoiko VPK:ssa tällaisia pyrkimyksiä käytännössä toteuttaa muutoin kuin palokunnille ominaisen puolisolitaallisen käskytyksen ja solitaallisten rivistöliikkeiden ominaisuudessa.

Voimisteluliike syntyi palokunnissa, ei päinvastoin

Palokuntatoiminta ei siis tullut suomalaisen yhteiskuntaan voimistelu- tai urheiluliikkeen kautta, vaan käytäntö oli täysin päinvastainen: ensimmäiset voimistelu- ja urheiluseurat syntyivät palokuntien sisälle. Voimistelu erikoistui omaksi liikkeekseen vasta sen jälkeen, kun se oli ensin levinnyt yhteiskuntaan palokuntien ja myöhemmin eräiden muiden kansalaisjärjestöjen alaosastoina.

Vuosina 1883–1889 voimisteluseura perustettiin 14 VPK:n yhteyteen. Vuonna 1902 voimistelu- ja urheiluosastoja oli 21 palokunnassa. Vuonna 1915 luku oli peräti 73. Vuonna 1917, jolloin urheilulla oli jo oma keskusjärjestönsä, palokunnissa toimi vielä 38 liikunnan alaosastoa.

Suomessa koittivat sortovuodet 1899–1905, ja suuriruhtinaskunnan kenraalikuvernööri *Nikolai Bobrikov* ryhtyi diktatuuriasetuksen avulla poliittisiin puhdistuksiin. Samalla hän huomasi, että ”hänen pelkäämänsä separatismien syöpätauti levisi vapaaehtoisten palokuntien, nuorisoseurojen, voimistelu- ja ampumaseurojen, laulujuhlien sekä raittius- ja työväenyhdistysten kokouksissa”. Diktatuuriasetus johti yhdistystoiminnan valvonnan kiristymiseen ja kokouskieltoihin. Uusi keisarillinen säädös vuodelta 1899 määräsi, että vain keisari saattoi hyväksyä uudet yhdistykset. Koska hallinto suhtautui pidättyväisesti uusien yhdistyksiin, palokunnat ja muut yhdistykset käyttivät hyväkseen lainkiertomahdollisuutta: olemassa olevien yhdistysten oikeutta perustaa alaosastoja. Kun yleinen yhdistymisvapaus vuoden 1906 jälkeen asteittain palasi, sivistys-, voimistelu-, urheilu- ja muu varsinaiseen palontorjuntaan kuulumaton toiminta alkoi irtautua VPK-toiminnasta omiksi yhdistyksikseen. Vapaaehtoiset palokunnat palasivat vähitellen juurilleen ja alkuperäiseen tehtävänsä, ”vain” sammutus- ja pelastuskunniksi.

Voimistelu näytteli senkin jälkeen isoa roolia palokunnan toiminnassa. Rivistöliikkeet ja voimisteluseuroissa harjoitettu köysivoimistelu ja pihamailla harjoitettu tikasvoimistelu olivat hyviä harjoitteita palomiestyöhön. Näyttävyytensä ansiosta vapaaehtoisten ja myös vakinaisten palokuntien näytöksissä tikasvoimistelu oli suosittu ohjelmanumero (vrt. kuvasarja).